Scientific Journal
The History of Islamic Culture And Civilization
Islamic Maaref University
Vol. 15, Autumn 2024, No. 56

Educational prioritization in the design and editing of the textbook on the history of Islamic culture and civilization; Based on the identity crisis of the communication age audience

Saeed Halaji Mofard [1] \ Mohammad Hossein Daneshkia [2] \ Amir Mohsen Erfan [3]

1. Doctoral student of the Faculty of Education, Department of History and Islamic Civilization, Islamic Maaref University, Qom, Iran. *hallaji63@yahoo.com*
2. Associate Professor, Department of Islamic History and Civilization, Islamic Maaref University, Qom, Iran. *daneshkia@maaref.ac.ir*
3. Assistant Professor, Department of Islamic History and Civilization, Islamic Maaref University, Qom, Iran. *erfan@maaref.ac.ir*

Abstract Info

Article Type:
Research Article

Received:
2023.04.09
Accepted:
2023.09.02

Abstract

The era of communication, despite its positive functions, under the dominance of the western media, especially in the last two decades, has had a noticeable impact on the culture and national and religious identity of the society. Considering the importance of audience-oriented topics, it requires a revision in the educational program, especially the history of Islamic culture and civilization. The following article seeks to answer the question that according to the extent and type of impact of the student audience from the identity crisis caused by the developments of the age of communication, the Islamic history and civilization textbook in order to meet the needs of the audience and society, what priorities should be considered in educational targeting? A cross-sectional and comparative approach to history, targeting the critique of Western civilization, strengthening religious beliefs with a functional view of Islamic propositions, prioritizing answers to doubts, connecting Iranian and Islamic identity more closely, and creating the power of analysis in the audience are the most important missions of this course. This research, while collecting library information and relying on the statistical data of past researches, deals with the needs of prioritizing the goals of this textbook in the university with a descriptive-analytical method.

Keywords Communication era, identity crisis, national and religious identity, Westernism, Islamic culture and civilization history textbook.

Cite this article: Halaji Mofard, Saeed, Mohammad Hossein Daneshkia & Amir Mohsen Erfan (2024). Educational prioritization in the design and editing of the textbook on the history of Islamic culture and civilization; Based on the identity crisis of the communication age audience. *The History of Islamic Culture And Civilization*. 15 (3). 35-60. DOI: https://doi.org/10.22034/15.56.33

DOI: https://doi.org/10.22034/15.56.33

Publisher: Islamic Maaref University, Qom, Iran.

مجلة علمية
تاريخ الثقافة والحضارة الإسلامية
جامعة المعارف الاسلامية
السنة ١٥ / الخريف عام ١٤٤٦ / العدد ٥٦

قياس الاولوية التعليمية فى تصميم و تدوين كتاب تاريخ الثقافه و الحضارة الاسلامية الدراسية مبنى على أزمة هوية المخاطبين فى عصر الاتصالات

سعيد حلاجي مفرد [١] / محمد حسين دانشكيا [٢] / امين محسن عرفان [٣]

١. طالب دكتوراه مدرس المعارف، فرع التاريخ و الحضارة الاسلامية، جامعة المعارف الاسلاميه، قم، ايران.
s_hallaji63@yhaoo.com

٢. استاذ مرادف فرع التاريخ و الحضارة الاسلامية، جامعة المعارف الاسلاميه، قم، ايران.
daneshkia@maaref.ac.ir

٣. استاذ مساعد فرع التاريخ و الحضارة الاسلامية، جامعه المعارف الاسلامية، قم، ايران.
erfan@maaref.ac.ir

معلومات المادة	ملخّص البحث
نوع المقال: بحث **تاريخ الاستلام:** ١٤٤٤/٠٩/١٨ **تاريخ القبول:** ١٤٤٥/٠٢/١٦	عصر الاتصالات، بالرغم من اداءها الايجابي، تحت سلطة الاعلام الغربي لاسيما في العقدين الاخيرين، كانت لها تاثيرات محسوسه علي الثقافه و الهوية الوطنية و الدينية للمجتمع و مع الاهتمام به اهمية اعماق داخل المحور المخاطب، يجب اعادة النظر في برنامج تعليم المعارف لاسيما درس تاريخ الثقافه و الحضارة الاسلاميه. المقال الحاضر بصدد الاجابة علي هذه التساؤل حيث مع الاخذ بعين الاعتبار ميزان و نوع تاثر المخاطب الطالب الجامعي من ازمه الهوية الناتجة عن تغييرات عصر الاتصالات، كتاب التاريخ و الحضارة الاسلاميه الدراسي في سياق توفير احتياجات المخاطب و المجتمع، ما هي الاوليات في وضع الاهداف التعليمية يجب رعايتها؟ توجه عرض و مقارنه للتاريخ، وضع هدف نقد الحضارة الغربية، تعزيز المعتقدات الدينية بمنظار عملي بتعاليم الاسلام، اولوية اجابة الشبهات، اتحاد اكبر بين الهوية الايرانية و الاسلامية و ايجاد قدرة التحليل في المخاطب هو اهم رساله هذا الدرس. ان تجميع المعلومات المكتبيه و الاستناد الي المعطيات الاحصائيه و الدراسات السابقه، باسلوب توصيفي ـ تحليلي يسعي لتحديد اولويات اهداف هذا الكتاب الدرسي في الجامعة.
الألفاظ المفتاحية	عصر الاتصالات، ازمة الهوية، الهوية الوطنيه و الدينية، النزعة الغربية، كتاب تاريخ الثقافة و الحضارة الاسلامية الدرسي.
الاقتباس:	حلاجي مفرد، سعيد، محمد حسين دانشكيا و امين محسن عرفان (١٤٤٦). قياس الاولوية التعليمية في تصميم و تدوين كتاب تاريخ الثقافه و الحضارة الاسلامية الدراسية مبني علي أزمة هوية المخاطبين في عصر الاتصالات. *مجلة تاريخ الثقافة والحضارة الأسلامية*. ١٥ (٣). ٦٠ ـ ٣٥. DOI: https://doi.org/10.22034/15.56.33
رمز DOI:	https://doi.org/10.22034/15.56.33
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، ايران.

نشریه علمی
تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
دانشگاه معارف اسلامی
سال ۱۵، پاییز ۱۴۰۳، شماره ۵۶

اولویت‌سنجی آموزشی در طراحی و تدوین کتاب درسی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی مبتنی بر بحران هویت مخاطبان عصر ارتباطات

سعید حلاجی مفرد [۱] / محمدحسین دانشکیا [۲] / امیرمحسن عرفان [۳]

۱. دانشجوی دکتری مدرسی معارف، گرایش تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.
s_hallaji63@yahoo.com

۲. دانشیار گروه تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.
daneshkia@maaref.ac.ir

۳. استادیار گروه تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.
erfan@maaref.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی
(۶۰ ـ ۳۵)

تاریخ دریافت:
۱۴۰۲/۰۱/۲۰
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۲/۰۶/۱۱

چکیده

عصر ارتباطات، علی‌رغم کارکردهای مثبت، زیر سلطه رسانه‌ای غرب به‌خصوص در دو دهه اخیر، تأثیرات محسوسی بر فرهنگ و هویت ملی و دینی جامعه گذاشته که باتوجه‌به اهمیت درون‌مایه‌های مخاطب‌محوری، تجدیدنظر در برنامه آموزشی معارف به‌خصوص درس تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی را طلب می‌کند. مقاله پیش‌رو به دنبال پاسخ به این سؤال است‌که باتوجه‌به میزان و نوع تأثّر مخاطب دانشجو از بحران هویت ناشی از تحولات عصر ارتباطات، کتاب درسی تاریخ و تمدن اسلامی در راستای تأمین نیازهای مخاطب و جامعه، چه اولویت‌هایی را در هدف‌گذاری آموزشی باید موردِتوجه قرار دهد؟ رویکرد عرضی و مقایسه‌ای به تاریخ، هدف‌گذاری نقد تمدن غرب، تقویت باورهای دینی با نگاه کارکردی به گزاره‌های اسلام، اولویت پاسخ به شبهات، پیوند بیشتر هویت ایرانی و اسلامی و ایجاد قدرتِ تحلیل در مخاطب، مهم‌ترین رسالت‌های این درس است. این تحقیق، ضمن گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و تکیه‌بر داده‌های آماری پژوهش‌های گذشته، با روش توصیفی ـ تحلیلی به بایسته‌های اولویت‌بندی اهداف ین کتاب درسی در دانشگاه می‌پردازد.

واژگان کلیدی
عصر ارتباطات، بحران هویت، هویت ملی و دینی، غرب‌گرایی، کتاب درسی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی.

استناد:
حلاجی مفرد، سعید، محمد حسین دانشکیا و امین محسن عرفان (۱۴۰۳). اولویت‌سنجی آموزشی در طراحی و تدوین کتاب درسی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی مبتنی بر بحران هویت مخاطبان عصر ارتباطات. *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*. ۱۵ (۳). ۶۰ ـ ۳۵. DOI: https://doi.org/10.22034/15.56.33

کد DOI:
https://doi.org/10.22034/15.56.33

ناشر:
دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

طرح مسئله

اهمیت برنامه‌ریزی، تدوین، بازنگری و ارتقای سطح کیفی کتاب‌های دروس عمومی دانشگاهی بر کسی پوشیده نیست. کتاب‌هایی که پشتوانه اصلی تدریس واحدهای درسی معارف در کلیه رشته‌های مقطع کارشناسی هستند و همواره مورد استفاده قرار می‌گیرند. بی‌شک این کتاب‌ها اگر توان تأثیرگذاری مطلوب بر مخاطب در راستای نیل به اهداف کلان نظام آموزشی را نداشته باشند، کم کم اعتبار خود را از دست خواهند داد.

شواهد نشان می‌دهد به‌طور کلی کم‌وکیف محتوای کتاب‌های دروس معارف، به‌ویژه در بُعد آموزشی و پرورشی، همچنان نیازمند تجدیدنظر هستند. یافته‌های یک تحقیق میدانی در سال ۱۳۹۴ حاکی از آن است که از جامعه آماری ۴۴۷ نفره از دانشجویان، ۷۰ درصد پاسخ دهندگان، شاخص کیفیت متون آموزشی معارف را متوسط و کم برآورد کرده‌اند و ۷۵ درصد نیز درباره کاربردی‌بودن محتوا و مضامین آن چنین نظری داشته‌اند.[۱] همچنین دانشجویان مورد سؤال، درباره ارزیابی دروس معارف و تناسب سرفصل‌های آن با تغییر و تحولات جدید، این مؤلفه را نسبت به شاخص‌های دیگر محتوای درسی در کمترین میزان ارزیابی کرده‌اند.[۲] یافته‌های یک تحقیق میدانی دیگر در سال ۱۳۹۲ نیز نشان می‌دهد از دید دانشجویان، مطالب و محتوای کتب معارف اسلامی بعضاً تکراری و غیرکاربردی است و با نیازهای جامعهٔ امروز همخوانی کمتری دارد.[۳] هرچند تلاش اساتید در تکمیل محتوای آموزشی متناسب با نیازهای روز، خلأ حاصل از متن درسی را پر کرده باشد.[۴] بی‌شک، توجه به ویژگی‌های عصر ارتباطات و اعمال اقتضائات ناشی از آن در اولویت‌بندی اهداف متن درسی، می‌تواند تا حد زیادی به بهبود محتوای درسی از حیث به‌روز و کاربردی‌بودن و تأمین نیازها کمک کند.

یکی از مهم‌ترین معیارهای سنجش کتاب درسی، درون‌مایه‌های «مخاطب‌محوری»[۵] به‌معنای رعایت تناسب اهداف و محتوا با مخاطب است. مخاطب‌شناسی و کاربست توانایی‌ها، نیازها، علائق،

---

۱. حلیمی جلودار، «بررسی دیدگاه دانشجویان درباره شیوه آموزش دروس معارف اسلامی با تأکید بر خصایص جمعیت‌شناختی آنان (نمونه موردی: دانشجویان دانشگاه مازندران)»، ***پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی***، ش ۳۷، ص ۱۲۴.

۲. ۴۱/۷ درصد، این میزان را در حد کم و خیلی‌کم و ۴۳/۳ درصد، در حد متوسط ارزیابی کردند. (همان)

۳. امینی و دیگران، «بررسی دیدگاه دانشجویان درباره موانع اثربخشی دروس معارف اسلامی در دانشگاه آزاد اسلامی کاشان»، »، ***اسلام و پژوهش‌های تربیتی***، ش۱، ص ۱۰۲.

۴. در یک پیمایش آماری، بیش از ۷۵ درصد دانشجویان، به‌روزبودن اساتید در طرح مسائل جدید را در حد خیلی زیاد، زیاد و متوسط ارزیابی کرده‌اند. (حلیمی جلودار، ***پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی***، ش ۳۷، ص ۱۲۳)

۵. اصابت طبری و دیگران، «سنتزپژوهی ویژگی‌های کتاب درسی دانشگاهی»، ***پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی***، ش ۴۶، ص ۱۴۰.

پیش‌دانسته‌ها و توجه به پس‌دانسته‌های احتمالی مخاطب، در هدف‌گذاری‌ها در مسیر نیل به عناصر مهم کتاب درسی، مانند قابل‌فهم‌بودن، کاربردی‌بودن، جذابیت، اصلاح و تکمیل دانسته‌ها و ایجاد قدرت تفکر صحیح در تحلیل پدیده‌های آینده ضروری است؛ ضرورتی که در تدوین کتاب درسی به‌خاطر کثرت استفاده، اهمیت تأثیرگذاری و استفاده مخاطبان خاص با ویژگی‌های نسبتاً مشترک، دوچندان احساس می‌شود.

شاخصه‌های کیفی کتاب درسی

در این میان، توجه به تحولات سریع عصر گسترش ارتباطات و فضای مجازی و تأثیرات ملموس آن بر دانشجو، یکی از مؤلفه‌های مهم مخاطب‌شناسی کتاب‌های دروس عمومی دانشگاه‌هاست. امروزه حدود ۴۰ تا ۵۰ درصد جامعه ما از ماهواره استفاده می‌کنند.[۱] در سال ۸۶، ۳۲ شبکه ماهواره‌ای فارسی‌زبان برای داخل کشور برنامه پخش می کرد که این رقم در سال ۱۳۹۰ با افزایش حدوداً ۴۰۰ درصدی، به ۱۱۸ شبکه رسید[۲] و همچنان درحال افزایش است. این تعداد، در کنار ۱۷۰۰ شبکه غیرفارسی است که برای مخاطبان ایرانی به‌صورت رایگان عرضه می‌شود[۳] و قاطبه آن تحت مدیریت جریان غربی است. ایران، مقام سیزدهم کاربران اینترنتی جهان و رتبه اول در خاورمیانه را دارد[۴] و نفوذ شبکه اینترنت در جامعه

---

۱. علیزاده و زرین زردار، «عوامل مؤثر بر تماشای شبکه‌های ماهواره‌ای من و تو توسط جوانان»، ***مطالعه رسانه‌های نوین***، ش۱۲، ص ۳۲.

۲. میرمحمدی، «فضای مجازی و تحولات هویتی در ایران»، ***مشرق نیوز***، ص ۱۵، ۱۳۹۰/۹/۲۸.

۳. مصطفوی و صحفی، «علل تحولات فرهنگ مصرف محصولات شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای در ایران با اشاره به نقش سرمایه اجتماعی»، ***رسانه***، ش۲، ص ۱۵۴ ـ ۱۵۳.

۴. میرمحمدی، ***فضای مجازی و تحولات هویتی در ایران***، ص ۸.

ایران با رشد حدوداً هزاردرصدی از ۵ ملیون نفر در سال ۸۷ به ۴۷ میلیون در سال ۹۴ رسید.[۱] همچنین سرانه استفاده از شبکه های اجتماعی در ایران در سال ۱۳۹۹ رقم تأمل برانگیز یک ساعت و ۳۲ دقیقه است که در این میان سهم شبکه های واتس آپ، اینستاگرام و تلگرام به ترتیب با جذب ۸۸، ۶۸ و ۶۶ درصد کاربران، بیش از همه بوده است.[۲]

مدیریت اصلی فضای مجازی ذیل حاکمیت صهیونیزم بین‌الملل در اختیار آژانس امنیت ملی امریکا قرار دارد و غالب مدیران و مجریان شبکه های پرمخاطب این فضا صهیونیست یا امریکایی هستند.[۳] چنان‌که رهبری دراین‌باره فرموده‌اند:

> امپراتوری خبری و رسانه‌ای دنیا تقریباً به‌طور کامل و نزدیک به‌کامل، در انحصار کسانی است که برای دنیا فضیلت اخلاقی، دین، ایمان، معنویت و صلح را نمی‌خواهند.[۴]

یکی از مهم‌ترین تأثرات مخاطب عصر ارتباطات که کانون تمرکز این مقاله است، بحران هویت و تضعیف هویت ملی و دینی افراد، تحت تأثیر این تحول اجتماعی است، به‌شکلی که درصد قابل‌توجهی از مخاطبان را بسته به نوع و میزان استفاده از ابزارهای ارتباطی ماهواره‌ای و اینترنتی درگیر خود کرده است.

این مقاله با توجه به چالش های هویتی مخاطبان عصر ارتباطات و فضای مجازی، به‌دنبال تدوین اولویت‌های هدف‌گذاری کتاب درسی ***تاریخ تمدن اسلامی*** است، با این سؤال اصلی که با توجه به تأثیر عصر ارتباطات بر بحران هویتی مخاطب و جامعه (مبدأ)، کتاب درسی تاریخ و تمدن اسلامی ــ در گزینش و ارائه محتوای خود (مسیر) ـ باید چه اولویت‌ها و اهدافی (مقصد) را دنبال کند. بنابراین کار اصلی این مقاله، بر دومحور است:

۱. شناخت تأثرات هویتی مخاطب عصر ارتباطات در راستای تأمین داده‌های مخاطب‌شناسی طرح درس؛

۲. ارائه اولویت‌های آموزشی کتاب ***تاریخ تمدن اسلامی***، مبتنی بر ویژگی‌های مخاطب عصر ارتباطات.

پیشینه پژوهش

علاوه‌بر مطالعات مربوط به هویت ملی ـ دینی و بحران هویت، تحقیقات و پیمایش‌های آماری قابل‌توجهی درزمینه تأثیر عصر ارتباطات و رسانه بر ابعاد هویت ملی جامعه ایران ارائه شده که

---

۱. عباس‌زاده مرزبانی، ***جهانی‌شدن، فضای مجازی و هویت ملی در ایران***، ص ۸۴.

۲. سایت ***مرکز آمار ایران***: https://amar.org.ir

۳. بنگرید به کهوند، ***شبکه عنکبوتی؛ روش‌های جذب، نفوذ و تأثیرگذاری در فضای مجازی***، ص ۴۶ ـ ۴۴، ص ۷۵ ـ ۷۴.

۴. بیانات رهبری در دیدار با مدیران و برنامه‌سازان رسانه‌ای، ۸۵/۲/۲۶.

نمونه‌گیری برخی، از میان قشر دانشجو بوده است، مانند مقاله حافظنیا[۱] و اختر سلطانی.[۲] مقاله قنبری و همتی[۳] و مقاله نیازی و منصوریان[۴] نیز، بسیاری از این تحقیقات را جمع‌بندی و بر تأثیرات هویتی این عصر صحه گذاشته‌اند. در کنار آن عباسی قادی و خلیلی کاشانی «تأثیر اینترنت بر هویت ملی» را تحلیل کرده و میرمحمدی، به بررسی تحلیلی و آماری «فضای مجازی و تحولات هویتی در ایران» پرداخته است. عمده این تحقیقات به اصل موضوع تأثیر رسانه بر هویت اکتفا کرده و آن را تحلیل و بازنمایی نکرده‌اند. برخی مثل مقاله امینی[۵] نیز با نظرسنجی، سعی در معرفی کاستی‌های دروس معارف و کتاب‌های آن ـ البته نه متمرکز بر زاویه دید اقتضائات عصر ارتباطات ـ کرده‌اند.

بنابراین درباره اولویت‌سنجی آموزشی تدوین کتاب درسی ***تاریخ تمدن اسلامی*** مبتنی‌بر تأثیرات منفی هویتی عصر ارتباطات ـ به‌واسطه تحلیل عملکرد رسانه‌های عمدتاً غرب‌گرا در تضعیف هویت ملی و دینی و ارائه اهداف خرد و کلان آموزشی و تربیتی متناسب با موضوع درس ـ تاکنون کاری انجام نشده است.

این تحقیق، بر پایه روش توصیفی ـ تحلیلی و با گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و تحلیل نتایج پیمایش‌های آماری و میدانی سایر پژوهش‌ها ارائه می‌شود.

تبیین مفاهیم بنیادین پژوهش

هویت

هویت (identity) به معنای تشخص[۶] و نشانگر شخصیت فرد و جامعه، تعریفی است که فرد از خود و وجود خود می‌کند و به پرسش‌هایی چون کیستم و چیستم (باورها) و چه می‌خواهم (ارزش‌ها) پاسخ

---

۱. حافظنیا و دیگران، «تأثیر جهانی‌شدن بر هویت ملی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه‌های دولتی شهر تهران)»، ***ژئوپلیتیک***، ش ۵ و ۶.

۲. امیر ملکی و علیرضا عباس‌پور، «بررسی رابطه میان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و هویت اجتماعی دانشجویان (مورد مطالعه: دانشجویان رشتهٔ مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایلام)» ***دانش انتظامی***، ش۳۹.

۳. قنبری برزیان و همتی، «هویت دینی در جامعه ایرانی؛ مرور نظام‌مند مطالعات انجام‌شده (۱۳۹۲ ـ ۱۳۸۰)» ***جامعه‌شناسی کاربردی***، ش۵۹.

۴. نیازی و منصوریان راوندی، «فراتحلیل پژوهش‌های انجام‌شده درباره اندازه اثر جهانی‌شدن و هویت ملی در ایران»، ***جامعه، فرهنگ، رسانه***، ش۲۵.

۵. امینی و دیگران، «بررسی دیدگاه دانشجویان دربارهٔ موانع اثربخشی دروس معارف اسلامی در دانشگاه آزاد اسلامی کاشان»، ***اسلام و پژوهش‌های تربیتی***، ش۱.

۶. ***لغت‌نامه دهخدا***، ج ۱۵، ص ۲۳۵۹۶.

داده،[۱] (و بالتبع) در رفتارها و سبک زندگی نمود پیدا می‌کند.[۲] بنابراین هویت ـ فردی یا جمعی ـ تحت‌تأثیر فرهنگ تعریف و به تشابه‌ها و تفاوت‌هایی که معیار شناخت فرد یا جامعه از دیگر افراد و جوامع است اطلاق می‌شود.

هویت ملی، مجموعه‌ای از شاخص‌های مادی، زیستی، فرهنگی و روانی شامل سنن، آداب، قوانین، عقاید، اندیشه‌ها، ارزش‌ها، نمادها، فناوری‌ها، اشیاء و ابزارهایی است که موجب همبستگی درونی جوامع و تمایز آن از جوامع دیگر [۳]و فرایند پاسخگویی آگاهانه یک ملت به پرسش های پیرامون خود، گذشته، کیفیت، زمان تعلق، خاستگاه اصلی، حوزه تمدنی، جایگاه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ارزش های ملهم از هویت تاریخی‌شان است.[۴] این هویت که پایه اصلی وحدت و انسجام ملت هاست، در ابعاد هفت‌گانه هویت اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی، دینی (مذهبی)، سیاسی و ادبی (زبانی) تعریف می شود[۵] که می‌توان آن را در دو عنصر کلی‌تر خلاصه کرد:

اول: عنصر نژادی، جغرافیایی و تاریخی به‌عنوان شکل و صورت ملیت؛

دوم: عنصر فکری، اعتقادی و فرهنگی به‌عنوان ماده و محتوای ملیت.[۶و۷]

براین‌اساس، هویت «ایرانی» و «اسلامی»، منابع اصلی هویت ملی در کشور ما به حساب می‌آیند.

بحران هویت در عصر ارتباطات

بحران هویت، در اثر ایجاد تضاد میان منابع هویتی و تعارض، ابهام و تردید در کیستی فرد، تشدید می‌شود و گسست نسل‌ها را درپی دارد.[۸] با توجه به اینکه هویت امری بسیط و تک‌بعدی نیست و با ترکیبی نظام‌مند از چند لایه ذهنی ایجاد می‌شود، بحران هویت ـ علاوه بر عدم شناخت روشن از خود ـ

---

۱. عرفان‌منش، ***جستارهای در حیات فرهنگی ایرانیان***، ص ۳۸۷.

۲. الفرد آدلر: «خود چیزی جز سبک مخصوص زندگی هر فرد نیست». (زهیری، ***جمهوری اسلامی و مسئله هویت ملی***، ص ۳۹)

۳. قربان‌زاده سوار و دیگران، ***رسانه و هویت ملی (تأثیر رسانه در شاخص‌های هویت ملی)***، ص ۱۱۵.

۴. گودرزی، ***گفتارهایی درباره جامعه‌شناسی هویت در ایران***، ص ۱۰۵.

۵. برای نمونه: حاجیانی، «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»؛ هوشنگی، ***جایگاه هویت ملی در برنامه درسی دانشگاه‌ها***، ص ۵ و ۶.

۶. نامدار تالشانی، «غربگرایی و استحاله هویت ملی ایرانیان، مؤلفه‌های هویت ملی در ایران»، ***ایرانیان، مؤلفه‌های هویت ملی در ایران***، ص ۱۵۴.

۷. برای شناخت بیشتر بنگرید به: عباس‌زاده مرزبانی، ***هویت ملی، انواع رویکردها و مؤلفه‌های تشکیل هویت ملی در ایران***، ص ۳۰ ـ ۲۳.

۸. بنگرید به: عرفان‌منش، ***جستارهای در حیات فرهنگی ایرانیان*** ، ص ۳۹۰.

نتیجه برهم‌خوردن تناسب و هماهنگی لایه‌ها و ابعاد مختلف هویت است. برخلاف رویکردهای اولیه به ثبات و تغییرناپذیری هویت، هویت‌های امروزی به‌شکل فرایند متحولی از صیرورت و شدن در نظر گرفته می‌شود تا صرفاً بودن.[۱] در جوامع سنتی انسان‌ها شبیه یکدیگرند و انسجام بیشتری در ابعاد مختلف هویت وجود دارد؛ اما در جوامع جدید (عصر ارتباطات) منابع هویت‌یابی متعدد و بیشتر اکتسابی است[۲] و طبعاً ناهمگونی‌ها و بحران‌های هویتی بروز و ظهور پیدا می‌کند.

هرچند تحقیقات میدانی در رابطه با تأثیر اینترنت و فضای مجازی بر تضعیف هویت ملی، با توجه به تفاوت اهداف، روش‌ها و جامعه آماری هدف، نتایج متفاوتی را به دنبال داشته است،[۳] برآیند کلی این پیمایش‌ها حاکی از رابطه معکوس بین جهانی‌شدن (اقتضای عصر ارتباطات) و هویت ملی است؛ به‌گونه‌ای که فرایند جهانی‌شدن باعث تضعیف هویت ملی ایرانیان شده است.[۴] میانگین هویت ملی کسانی که از رسانه‌های خارجی اینترنت و ماهواره استفاده نمی‌کنند، به‌طور معناداری بیشتر از کسانی است که از این رسانه‌ها استفاده می‌کنند[۵] و تحقیقات نشان می‌دهد با افزایش مدت استفاده کاربران از اینترنت، از میزان هویت ملی آن‌ها کاسته و برعکس با کاهش مدت استفاده، بر هویت ملی‌شان افزوده می‌شود.[۶] به‌طور کلی عصر ارتباطات، در صورت عدم مدیریت و خودآگاهی لازم در بهره‌گیری از رسانه‌های ارتباطی، می‌تواند هویت ملی جامعه را درگیر سه پیامد کند:

۱. تزلزل هویتی

سلطه رسانه‌ای بیگانه با تغییر رفتار (سبک زندگی، آداب‌ورسوم، زبان، نمادها، تولیدات و مصارف مادی و

---

۱. قنبری برزیان و همتی، «هویت دینی در جامعه ایرانی: مرور نظام‌مند مطالعات انجام‌شده (۱۳۹۲ ـ ۱۳۸۰)»، ***جامعه‌شناسی کاربردی***، ش۵۹، ص ۱۲۰.

۲. نیازی و کارکنان نصرآبادی، ***جامعه و اینترنت***، ص ۵۶.

۳. عباسی قادی و خلیلی کاشانی، ***تأثیر اینترنت بر هویت ملی***، ص ۷۵ و۷۶؛ سلطانی، «بررسی رابطهٔ میان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و هویت اجتماعی دانشجویان (مورد مطالعه: دانشجویان رشتهٔ مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایلام)»، ***فرهنگ ایلام***، ش۵۱، ص ۱۴۲.

۴. ر.ک: نیازی و منصوریان راوندی، «فراتحلیل پژوهش‌های انجام‌شده درباره اندازه اثر جهانی‌شدن و هویت ملی در ایران»، ***جامعه، فرهنگ، رسانه***، ش۲۵، ص ۱۱.

۵. ملکی و عباسپور، «بررسی جامعه‌شناختی نگرش جوانان نسبت به هویت ملی و مولفه‌های آن»، ***دانش انتظامی***، ش۳۹، ص ۱۵۹؛ ببران و پوریحیی، «نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در تغییرات هویت فرهنگی کاربران»، ***علوم خبری***، ش ۱۱ و ۱۲.

۶. عباسی قادی و خلیلی کاشانی، ***تأثیر اینترنت بر هویت ملی***، ص ۱۵۷؛ رهبر قاضی و ایمانیان مفرد، «بررسی تأثیرات شبکه‌های اجتماعی مجازی بر روی هویت ملی» ***مطالعات قدرت نرم***، ش۱۷؛ علوی و دیگران، «مقایسه هویت ملی و مذهبی در افراد معتاد به اینترنت و غیرمعتاد»، ***جامعه پژوهی فرهنگی***، ش۱، ص ۱۱۵.

فکری) زمینه تردید در باورها و ارزش‌های سنتی جامعه را فراهم کرده و به‌نوعی هویت فرد را متزلزل می‌کند و او را در مسیر بی‌هویتی قرار می‌دهد. «بحران هویت مجازی» که فرد را وادار می‌کند در فضای مجازی، از خود هویتی متفاوت با هویت حقیقی‌اش بسازد،[۱] از نمونه‌های تزلزل هویتی است.

۲. چندهویتی

هویت سه پاره ملی، مذهبی و مدرن یا هویت چهل‌تکه، محصول جریان جهانی‌شدن برای فرهنگ ایرانی است.[۲] مارک پاستر[۳] در کتاب ***عصر دوم رسانه‌ها***، ارتباطات مبتنی بر رسانه‌های الکترونیکی را عامل مهم شکل‌گیری هویت‌های چندپاره می‌داند.[۴] صاحب‌نظران، هویت در عصر جدید را هویت «بریکولاژی»[۵] می‌دانند، مبنی بر اینکه کنشگران اجتماعی از اجتماعات محلی، ملی و فراملی چیزهایی را برمی‌گزینند و هویت آنان تصویری رنگارنگ از این قطعات انتخاب‌شده است.[۶] پدیده‌ای که از آن به موزاییک فرهنگی[۷] یاد می‌کنند. به گفته گوردن متئوس، در عرصه فرهنگ جهانی متأثر از تحولات تکنولوژیکی ارتباطات جمعی، سوپرمارکتی از ارزش‌ها، باورها و سنت‌ها به وجود آمده است، به‌نحوی که افراد با برگزیدن بخشی از آن‌ها هویت فردی خود را شکل می‌دهند.[۸] یافته‌های یک تحقیق میدانی در سال ۹۵، از بین ۳۹۷ جوان چهارده تا چهل سال، نشان می‌دهد بیش از ۸۳ درصد جوانان ایرانی درگیر هویت بریکولاژ هستند.[۹]

۳. هویت جهانی

ابهام مفهومی جهانی شدن در دو طرز تلقی «فرایند تعمیمی» و «پروژه تحمیلی» است. از منظر نخست، جهانی‌شدن فرایندی است که در اثر توسعه ارتباطات الکترونیکی، موجب فشردگی و تراکم جهان و تقویت خودآگاهی جمعی می‌شود. از منظر دوم، جهانی‌شدن همان طرح و مهندسی اجتماعی در سطح کلان سیستمی است که ایدئولوژی هژمونیک غرب را افاده می کند و با تکیه بر بنیادهای نئولیبرالیسم و پست‌مدرن درصدد فراگیرکردن شیوه زندگی امریکایی و غربی‌کردن انسان‌ها، به‌وسیله ماهواره‌ها و

---

۱. معمار و دیگران، «شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویتی ایران)»، ***مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران***، ش۴، ص ۱۷۴ ـ ۱۷۳.

۲. آزاد ارمکی، ***فرهنگ و هویت ایرانی و جهانی‌شدن***، ص ۱۵۳.

3. Mark Poster.

۴. میرمحمدی، ***فضای مجازی و تحولات هویتی در ایران***، ص ۱۶.

5. bricolage.

۶. همان، ص ۲۵ از مسعود کوثری، ***جهانی‌شدن هویت و بریکولاژ فرهنگی***، ص ۱۳۸.

۷. مهدی‌زاده و عبداللهی، «بررسی جامعه‌شناختی روز ولنتاین در میان جوانان تهران»، ***مطالعات جوان***، ش۱۰و۱۱، ص ۱۰۰.

۸. میرمحمدی، ***فضای مجازی و تحولات هویتی در ایران***، ص ۲۶ ـ ۲۵.

۹. هاشمیان‌فر و چینی، ***هویت بریکولاژ و فرهنگ مصرف***، ص ۱۷۸ ـ ۱۷۷.

رسانه‌های ارتباط‌جمعی است.[۱] منظور از هویت جهانی در اینجا تلقی دوم از مفهوم جهانی‌شدن است.

جهانی‌شدن از نظرگاه دو روی‌آورد «پروژه تحمیلی» و «فرایند تعمیمی»

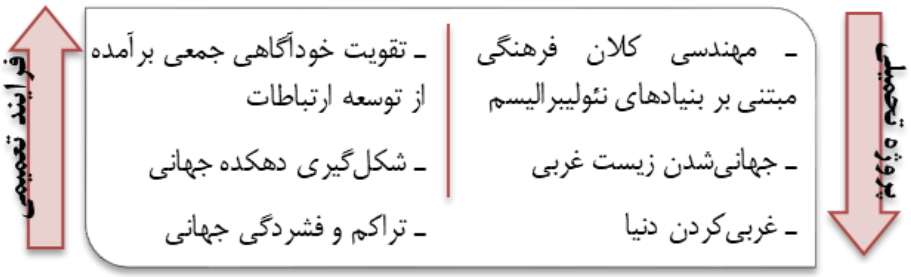

جهانی شدن و پذیرش هویت مدرن از دید برخی صاحب نظران، باعث همسانی فرهنگی در جهان ــ مبتنی بر مصرف گرایی، رسانه های گروهی، امریکایی گرایی و زبان انگلیسی ـ خواهد شد.[۲] تحقیقات نشان می دهد نگرش ایرانیان نسبت به هویت جهانی بالاتر از حد میانگین و گرایشات ایرانیان نسبت به ارزش های مدرنیته و جهانی شدن، جدی و قابل ملاحظه است.[۳] یک تحقیق میدانی در تهران نشان می دهد حدود ۴۱ درصد افراد به میزان زیاد به هویت مدرن گرایش دارند، ۵۵ درصد درحد متوسط و تنها ۳/۵ درصد گرایش کمی به آن نشان داده‌اند؛[۴] مسئله‌ای که می‌تواند به تضعیف و چه‌بسا نابودی هویت ملی فرد منجر شود.[۵]

نتیجه اینکه کتاب درسی باید اهداف و محتوای خود را با این پیش‌زمینه تدوین کند که با یک جامعه مخاطب یک‌دست طرف نیست و محتوا باید ضمن نقد عناصر هویت‌ساز غربی، حتی‌الامکان قابلیت هدایت و اقناع همه آن‌ها را داشته باشد.

ترفندشناسی رسانه‌های غربی در تخریب هویت ملی ایرانیان

راهبرد اصلی جریان رسانه ای فضای مجازی تحت مدیریت جریان و تفکر غربی، برای تضعیف هویت ملی، از دو مجرای تخریب هویت دینی و تقویت هویت مدرن و غربی می‌گذرد.

---

۱. دهشیری، ***جهانی‌شدن و هویت ملی***، ص ۷۲.

۲. ساروخانی و بابایی‌فرد، ***اینترنت، جهانی‌شدن و هویت فرهنگی جوانان در ایران، چالش‌ها و فرصت‌ها***، ص ۸۰ ـ ۷۹.

۳. بنگرید به حاجیانی و درویشی، ***مطالعه گرایش ایرانیان به هویت مدرن***، ص ۳۹.

۴. میرمحمدی، ، ***فضای مجازی و تحولات هویتی در ایران***، ص ۲۰۰.

۵. به گفته تافلر، تکنولوژی ماهواره‌ای و دیگر رسانه‌های جدید، فرهنگ‌های ملی را از هم می‌پاشند. (شرفی، ***جوان و بحران هویت***، ص ۱۳۷)

۱. تضعیف هویت ملی با تمرکز بر تخریب هویت دینی

هویت دینی از مهم‌ترین عناصر ایجاد وحدت، همگنی و همبستگی اجتماعی بوده و هست. در باب اهمیت دین و هویت دینی در ساخت تمدن همین بس که در طول تاریخ، تمام تمدن‌های بشری دارای زیرساخت دینی بوده‌اند.[۱] بنابراین تخریب هویت دینی، به‌ویژه در جامعه ما ـ که بخش مهمی از هویت ملی ما را شکل می‌دهد ـ باعث تضعیف هویت ملی و ناهمگونی اجتماعی شده و مانع مهمی بر سر راه رسیدن به تمدن نوین خواهد بود.

تعارض ایدئولوژیک بین هویت مدرن و فرهنگ دینی باعث شده است که عمده تمرکز مؤلفه‌های فرهنگ جهانی، عملاً بر تخریب فرهنگ و هویت دینی باشد. به گفته صاحب‌نظران، هویت ایرانی ـ و اصولاً هویت‌های سرزمینی و اقلیمی برخلاف هویت دینی (اسلامی) ــ ادعای جهان‌بینی و خاستگاه ایدئولوژیک ندارد؛ بنابراین در برابر ورود تفکر غربی سکولاریزم و لیبرالیزم، به‌اندازه هویت اسلامی دچار چالش و واکنش نمی‌شود.[۲] براین‌اساس تفکر غربی امروز ارزش‌هایی چون حجاب، امر به معروف، مسجد، زیارت و... را هدف قرار داده است، ولی با نوروز، شب یلدا، تخت‌جمشید و ایرانی‌بودن راحت‌تر کنار می‌آید. به‌ویژه که رویکرد ناسیونالیسم و ملی‌گرایی افراطی از مبانی فکری مدرنیته غربی است. ریچارد کاتم،[۳] ناسیونالیسم را ابزاری برای پیشبرد هنجارهای لیبرالی ملت‌ها می‌دانست و جریان روشنفکری ایرانی از بدو تأسیس خود در پناه ملی گرایی، از اصلی ترین ارکان نشر تفکرات لیبرالی غرب در ایران بود.[۴] بنابراین هجمه امپریالیسم رسانه‌ای غرب عمدتاً علیه دیانت است.[۵]

برخی تحقیقات نیز نشان می دهد در جامعه ما میان استفاده از وسایل ارتباط‌جمعی و جهان گرایی فرهنگی با بازاندیشی هویت، رابطه مثبت[۶] و میان دینداری و بازاندیشی هویت، رابطه منفی و معکوس است.[۷] همچنین مطالعات نشان می‌دهد، بین هویت دینی و هویت‌های ملی و قومی هم‌زیستی وجود دارد، اما بین هویت دینی و هویت مدرن، رابطه معنادار منفی حاکم است[۸] و تأثر دانشجویان از عصر ارتباطات، در جهت تقویت هویت فروملی (محلی و قومی) و تضعیف هویت ملی (ایرانی ــ اسلامی)

---

۱. منصورنژاد، ***دین و هویت***، ص ۳۱.

۲. عرفان‌منش، ***جستارهای در حیات فرهنگی ایرانیان***، ص ۴۱۲.

3. Richard Cottam.

۴. نامدار تالشانی، «غربگرایی و استحاله هویت ملی ایرانیان»، ***مؤلفه‌های هویت ملی در ایران***، ص ۱۵۱.

۵. بنگرید به کرم‌الهی، ***اینترنت و دینداری***، ص ۱۹۳ ـ ۱۳۸.

۶. فرهمند و دیگران، «بازاندیشی هویت در شبکه‌های اجتماعی»، کنفرانس بین المللی ***پژوهش در علوم اجتماعی***، ۱۳۹۴.

۷. افراسیابی و خرم‌پور، «مطالعه بازاندیشی اجتماعی در میان جوانان شهر یزد»، ***جامعه‌شناسی کاربردی***، ش۳، ص ۳۴.

۸. قنبری برزیان و همتی، ***جامعه‌شناسی کاربردی***، ش۵۹، ص ۱۳۴.

بوده است.[۱] بنابراین جهانی‌شدن می‌تواند از مهم‌ترین موانع تقویت هویت دینی و ملی باشد.

از مهم‌ترین راهبردهای هجمه رسانه‌ای عصر ارتباطات در تخریب هویت دینی، تقویت و جهت‌دهی نگاه سؤالی و انتقادی به دین و تزریق تفکر ناکارآمدی دین در ساخت دنیاست.

نگاه نقادانه به موضوعات مختلف از خصوصیات بارز جوان دانشجوست که گزاره‌های دینی نیز از این قائله مستثنی نیستند. این ویژگی به همان اندازه که می‌تواند به‌عنوان فرصت تلقی شود، در صورت عدم مدیریت و آموزش، تبدیل به تهدید خواهد شد. فضای مجازی تاحدی توانسته این عارضه منفی را تقویت کند.

هرچند عمده دانشجویان ایرانی، مسلمانند و بالطبع به حداقل‌هایی از مبانی معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی و هستی‌شناسی اسلام باور دارند، اما به‌ویژه تحت‌تأثیر تهاجم رسانه‌ای غرب، در پذیرش باورهای فکری، دستورات فقهی، ارزش‌های اخلاقی و ظرفیت‌های تمدنی آن یکدست نبوده و عمدتاً متأثر از نگاه انتقادی و شبهات رسانه‌های ارتباطی هستند.

فضای مجازی امروزه بستری برای طرح و اشاعه شبهات فکری در راستای جهت دهی تفکر انتقادی به دین است. اتاق‌های فکر تهاجم فرهنگی علیه اسلام و دیانت در مسیر تغییر نگرش ملت‌ها به‌سمت نگرش‌های غرب‌پسند، همواره بر محور طرح و اشاعه شبهات فکری، اعتقادی، اخلاقی، سیاسی، تاریخی، فرهنگی و تمدنی پیش رفته و جولانگاه اصلی آن فضای مجازی است.[۲] امروزه ارزش هایی مثل حجاب، استکبارستیزی، حاکمیت دینی و پایبندی به مناسک دینی ازجمله حج، زیارت، عزاداری، قربانی و... تحت‌تأثیر شبهات، ذهن بخشی از مخاطبان را درگیر کرده است. همچنین مانور بر مشکلات و انتساب آن به ناکارآمدی حکومت اسلامی،[۳] برجسته‌کردن انحرافات فکری و عملی برخی مسلمانان، عقب‌ماندگی یا وابستگی جوامع اسلامی در قیاس با رشد علمی و صنعتی غرب و ترویج تفکر خودکم‌بینی در امت اسلام، نفوذ شبهات فوق را در برخی اذهان دوچندان می‌کند. به‌علاوه القاء برخی برداشت‌های غلط از گزاره‌های دینی و ایجاد ذهنیت تقابل دین با دانش، توکل با تلاش، قناعت با رفاه، جهاد با صلح و امنیت، مقاومت با مصلحت‌اندیشی، آخرت‌گرایی با دنیاطلبی، تعهد و دینداری با تخصص و مهارت و... ترفند مهم جنگ نرم علیه دیانت درراستای ناکارآمدنمایی اسلام درتعالی اهداف دنیوی است.

---

۱. حافظنیا و دیگران، «تأثیر جهانی‌شدن بر هویت ملی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه‌های دولتی شهر تهران)»، ***ژئوپلیتیک***، ش۵و۶، ص ۱۹.

۲. در رابطه با انواع و مکانیزم‌های شبهه‌سازی ر.ک: کدخدایی، ***بایسته‌های شبهه‌پژوهی و شبهه‌شناسی***، ص ۵۲ ـ ۳۵.

۳. امروزه این مسئله بهانه دین‌گریزی قشری از جامعه شده و برخی را بر انحصار دین در نقش آن‌جهانی ـ چه‌بسا برای جلوگیری از آلوده‌شدن در ساحت دنیایی ـ وادار نموده است. (قنبری برزیان و همتی، ***جامعه‌شناسی کاربردی***، ش۵۹، ص ۱۳۲ ـ ۱۳۱)

۲. تقویت هویت مدرن و غرب‌محور

فرهنگ‌های کم‌حضور در فضای مجازی، معمولاً تحت‌تأثیر فرهنگ غالب قرار می‌گیرند. به گفته گانکل،[1] در دنیای نامتمرکز امروزی اینترنت نمونه اصلی سلطه فرهنگی بوده و تمرکززدایی یکی از راهبردهای اداره مستعمرات موجود است.[2] پدیده‌ای که از آن می‌توان با عنوان امپریالیسم رسانه‌ای در عصر ارتباطات یاد کرد. امروزه شواهد زیادی در جامعه، به‌ویژه قشر دانشجو، از نفوذ مظاهر هویت غربی حکایت دارد که به چند نمونه اشاره می‌کنیم:

یک. زبان

یکی از نمونه‌های نفوذ مظاهر هویت غربی در جامعه، تغییر در واژگان و ادبیات است که از لایه‌های مهم هویت ملی به شمار می‌آید.[3] آمارها نشان می‌دهد، تعلق خاطر تعداد قابل‌توجهی از جامعه ایران نسبت به زبان مادری خود کم‌رنگ شده است و برخی از افراد حتی از جایگزینی زبان انگلیسی به‌جای زبان فارسی استقبال می‌کنند.[4] استفاده از واژه‌های انگلیسی ـ چت، دایرکت، بلاک، فالوور، کامنت، پیج، لایک و... ـــ به‌عنوان زبان رسمی در فضای مجازی در کنار پیشرفت‌های علمی غرب، یکی از عوامل تشدیدکننده این رویکرد بوده است.

دو. باورها و فردگرایی دینی

باورها که هسته اصلی فرهنگ و هویت دینی جامعه است، تحت‌تأثیر رسانه‌های سکولار از سوی برخی از مخاطبان عصر ارتباطات تضعیف یا مورد تردید قرار می‌گیرد.

فردگرایی و شخصی بودن دین، تحدید نگرش دینی و تخصیص بایدها و نبایدهای رفتاری آن به حوزه فردی، یکی از عوارض تزریق نگاه غرب به دین در عصر تهاجم فرهنگی است. تحقیقات نشان می دهد، بسیاری از افرادی که به مناسک دینی پایبند نیستند، غالباً دین را امری فردی و به دور از تعاریف هنجارها و قواعد رسمیِ تعریف‌شده به شمار می‌آورند.[5] در میان جامعه آماری ۹۱۵ نفره در تهران، نظر افراد درباره این جمله که «دین امری فردی و دینداری به قلب پاک است.» مورد سؤال قرار گرفت که ۶۶۵ نفر با آن موافق بوده‌اند![6] پژوهش‌های دیگر نیز نشان می‌دهد که مسئله حداقلی و کوچک‌سازی

---

1. David Gunkel.

۲. کرم‌الهی، ***اینترنت و دینداری***، ص ۱۵۰.

۳. بنگرید به: قمری و حسن‌زاده، «نقش زبان در هویت ملی» ***زبان‌پژوهی دانشگاه الزهرا***، ش۳.

۴. بنگرید به: میرمحمدی، ***اینترنت، جهانی‌شدن و هویت فرهنگی جوانان در ایران، چالش‌ها و فرصت‌ها***، ص ۱۵۵.

۵. ساروخانی و بابایی‌فرد، ***فضای مجازی و تحولات هویتی در ایران***، ص ۲۱۳.

۶. میرمحمدی، ***جامعه‌شناسی کاربردی***، ش۵۹، ص ۱۶۲.

دین، فقه‌زدایی از آن و پلورالیسم دینی، در میان بخش قابل‌توجهی از جامعه مشاهده می‌شود.[۱] بر این مبنا کارکرد اصلی مذهب، در نگاه برخی افراد، ایجاد نوعی آرامش روحی است، نه وسیله‌ای برای همراهی با جمعی بزرگ‌تر یا متعهدکردن خود به مجموعه‌ای از تعلیمات ایدئولوژیک به‌منظور عمل جمعی.[۲] ازاین‌رو عده‌ای تحت نگرش غربی، بر جدایی دین از سیاست، اقتصاد، علم و تمدن نظر دارند.

سه. ارزش‌ها و سبک زندگی

امروزه تأثیرات فرهنگی غرب را می‌توان در رفتار و سبک زندگی برخی از افراد، به‌وضوح مشاهده کرد. فرهنگ مصرف‌گرایی[۳] و استقبال از مدهای غربی در ظاهر مو و نوع پوشش[۴] از مصادیق آن است.

به‌علاوه ترویج اباحه‌گری، مهم‌ترین ترفند رسانه‌های غربی در تخریب هویت دینی است. فضای مجازی متأثر از ویژگی‌هایی چون فرامرزی‌بودن، سهولت دسترسی، جذابیت، تنوع، آزادی و بازداری‌زدایی[۵] تحت‌تأثیر فرهنگ بی‌بندوبار و اباحه‌گر غرب، ارزش‌های مترقی جامعه مثل حیا، عفت و شخصیت انسان را بین کثیری از مخاطبان تضعیف و جوانان را به‌سمت بولهوسی می کشاند.[۶] آمارها، از مصرف غیرمتعارف محتوای هرزه‌نگاری در ایران حکایت دارد.[۷]

ازآنجاکه پیوند عمده دانشجویان با دین، نه معرفتی و عمیق، بلکه بیشتر سطحی و تحت‌تأثیر محیط‌های مذهبی به‌ویژه خانواده شکل گرفته است؛ بنابراین دینداری آن‌ها بیشتر «تقلیدی و موروثی» و حلقه اتصالشان به دین، «رفتاری» و «عاطفی» است.[۸] بر همین اساس، تغییر رفتار به‌ویژه با سوءاستفاده از کشش غریزی جوانان، راهبرد تهاجم رسانه‌ای غرب علیه دینداری آن‌هاست؛ تغییری که مخاطب را در پارادوکس بین رفتار و عقیده قرار داده و وقتی رفتار غلط (گناه) برای او عادی شد، کم‌کم عقیده را قربانی

---

۱. قنبری برزیان و همتی، ***جامعه‌شناسی کاربردی***، ص ۱۳۱.

۲. کاظمی‌پور، ***باورها و رفتارهای مذهبی در ایران***، ص ۳۵ ـ ۳۴.

۳. موحد و دیگران، «رسانه، جنسیت و مصرف‌گرایی» ***مطالعات راهبردی زنان***، ش۴۷؛ کرامتی مقدم و دیگران، «مروری بر تأثیرات شبکه‌های اجتماعی در شکل‌گیری و تشدید مصرف‌گرایی و مدگرایی در جامعه»، ***پژوهش‌های نوین در مدیریت کارآفرینی و توسعه کسب و کار***، ج۲، ش ۲.

۴. کیمیایی و ذوالفقارلو، «طراحی لباس ایرانی براساس فرهنگ جامعه یا واردات مد جهانی»، کنفرانس بین المللی ***اقتصاد، مدیریت و فرهنگ ایرانی اسلامی***، دوره دوم، ص ۶.

۵. گمنامی و نامرئی‌بودن کاربران که مانع بازدارندگی اجتماعی است. (مرشدی‌زاد، ***ظرفیت‌های فراروی جهان اسلام در فضای مجازی***، ص ۴۰۸)

۶. بنگرید به؛ چاپنر، «مستهجن‌نگاری در اینترنت و تأثیر آن بر نوجوانان»، ***سیاحت غرب***، ش۱۲.

۷. نوربخش و مولایی، ***هرزه‌نگاری اینترنتی در ایران و نقش خانواده در کنترل*** آن، ص ۱۲۶ ـ ۱۲۵.

۸. کرم‌الهی، ***اینترنت و دینداری***، ص ۴۲۷ ـ ۴۲۶.

سبک زندگی جدیدش می‌کند.[۱] طبیعی است که تضعیف فرهنگ دینی، هم بر علاقه مخاطب به موضوع درس می‌کاهد و هم در باور و حرکت وی در مسیر احیای تمدن اسلامی تأثیر منفی می‌گذارد. چنان‌که تزریق اباحه‌گری و بی‌بندوباری در مسلمانان آندلس مقدمات سستی ایمان و شکست آن‌ها را فراهم آورد[۲] و امروز در قالب استعمار نو در میان امت اسلامی درحال اجراست.

چهار. آیین‌ها و آداب و رسوم

اقتباس از آداب و رسوم فرهنگ غرب از پیامدهای دیگر هویت غربی در عصر ارتباطات است. در پژوهشی که از میان ۲۳۰ پاسخگوی جوان در تهران انجام شده است، معلوم شد ۹۰/۹ درصد پاسخگویان، روز ولنتاین[۳] را می‌شناسند و حدود ۷۰ درصد از آن‌ها به رسوم این روز عمل می‌کنند.[۴] بعضاً برخی آیین‌های غربی (مثل کریسمس)، برای عده‌ای از مردم بر آیین‌های ملی و ایرانی ترجیح دارد![۵] هرچند جزئیات این آمارها به خاطر محدودیت جامعه آماری آن در یک شهر و مناطق خاص، نمی‌تواند آینه و بیانگر وضعیت کل ایران باشد، اما به‌هرحال از تأثیرگذاری نسبی بر فرهنگ و هویت جامعه ایرانی حکایت دارد.

۱. ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَى أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ. (روم / ۱۰)

۲. مطهری، ***مجموعه آثار***، ج ۳، ص ۴۰۴.

3. Valentine's Day.

۴. مهدی‌زاده و عبداللهی، «بررسی جامعه‌شناختی روز ولنتاین در میان جوانان تهران»، ***مطالعات جوان***، ش۱۰و۱۱، ص ۱۰۶.

۵. میرمحمدی، ***فضای مجازی و تحولات هویتی در ایران***، ص ۱۵۵.

۳. اولویت‌های آموزشی کتاب درسی تاریخ تمدن اسلامی متناسب با بحران هویت عصر ارتباطات

هدف آموزشی به‌عنوان برون‌داد مورد انتظار تدریس (و آموزش) تعریف می‌شود[۱] و توجه به آن باعث نجات از سردرگمی، ایجاد انگیزه، امکان و تسهیل ارزیابی،[۲] بهره‌وری مناسب و بهینه‌سازی متن و تعیین معیارهای گزینش محتوا، ساختار و روش می‌شود.

برای دروس معارف، تأمین سرفصل‌های مصوب نظام آموزشی، از ضرورت‌های کتاب درسی است؛ اما نه به‌عنوان «هدف»، بلکه به‌مثابه «ابزار»؛ نکته‌ای که باید در اولویت‌بندی اهداف و ارائه محتوای درسی به آن توجه کرد. طبق بخشنامه تعیین سرفصل های درس تاریخ تمدن اسلامی، آشنایی با شکل‌گیری تمدن اسلامی و عناصر داخلی و خارجی مؤثر در تعالی و انحطاط آن به منظور «تقویت خودباوری و تحکیم هویت ملی اسلامی»، هدف اصلی ارائه این درس عنوان شده است.[۳] بنابراین هدف این درس، صرف آموزش و ارتقای اطلاعات تاریخی نیست، بلکه اطلاعات تاریخی، فرهنگی و تمدنی، وسیله‌ای برای تقویت خودباوری و هویت ملی و دینی است.

تاریخ تمدن، از بهترین راه‌های تحکیم ارزش‌های هویت‌ساز ملی و دینی برای مبارزه با بیماری ناهمگونی هویتی (بریکولاژ)، بی‌هویتی یا هویت جهانی بر مبنای ارزش‌های غربی در عصر ارتباطات است. پژوهش ها بیانگر آن است که یکی از کارکردهای اساسی دانش تاریخ کمک به تعمیق، تحکیم و توسعه هویت‌بخشی یک ملت است و هیچ قسمت از فرهنگ یک جامعه به‌اندازه تاریخ، در هویت‌بخشی موثر نیست؛[۴] بنابراین به اقتضاء بحران هویت در عصر ارتباطات، باید اولویت‌بندی گزینش محتوای درسی براساس نقش آن در تکمیل و تشخص قطعات هویت‌بخش دینی و ملی مورد توجه قرار گیرد.

ارائه اطلاعات مورد نیاز (مدیریت آگاهی)[۵] و ایجاد قدرت تحلیل فرهنگی و تمدنی پدیده‌های نوپدید امروزی، در جهت تحکیم هویت ملی، دو هدف کلان این درس به حساب می‌آید؛ اما ضرورت تحلیل هدف، به اهداف میانی و واسطه‌ای برای رسیدن به هدف غایی و تعیین اولویت‌های هدفی متناسب با شرایط و نیازهای روز مخاطب و جامعه، از ملزومات طراحی کتاب درسی است. حال به مهم‌ترین اولویت های هدفی کتاب درسی مطلوب متناسب با تحولات عصر ارتباطات در راستای تحکیم هویت ملی اشاره می‌کنیم.

---

۱. نلسون، ***طراحی برنامه درسی***، ص ۶۱.

۲. رزاقی، ***روش تدریس***، ص ۲۰۲ ـ ۲۰۱.

۳. بخشنامه مصوب جلسه ۵۴۲ مورخ ۸۳/۴/۲۳ شورای عالی انقلاب فرهنگی.

۴. فتاحی و رضوی، ***آموزش تاریخ و هویت ملی***، ص ۱۵۷.

۵. زارعی و بابایی، ***تأثیر جهانی‌شدن بر هویت ملی، فرصت یا تهدید***، ص ۶۷.

۱. نقد اندیشه‌های غرب‌گرایانه

هرچند برخی بر این باورند که گرایش‌های ذهنی دانشجویان ایرانی نسبت به تمدن غرب نظام‌مند نبوده، در چهارچوب مشخصی قابل ارائه نیست،[۱] اما نمی‌توان تأثیر همین نگرش ناقص را بر طرز فکر آنان منکر شد.

متولیان برنامه درسی، در مورد بسیاری از مخاطبان، با اذهان آماده و (زمین‌های) خالی و بکر مواجه نیستند. تمایل نسبی به فرهنگ و هویت غربی در مخاطب، گاه ذهنیتی در چهارچوب فکری سکولار و مدرنیته ایجاد می‌کند که مانعی مهم در درک حقیقت و به‌ویژه انگیزه مطالعه تاریخ اسلام است؛ بنابراین پیرایش، بر آرایش و تخریب بنیان‌های فکری باطل، بر ساخت بنیان‌های جدید، اولویت پیدا می‌کند. ذهن انسان وقتی در معرض یادگیری قرار می‌گیرد، اطلاعات جدید را طبق چهارچوب فکری خودش تحلیل و طبقه‌بندی می‌کند. ازاین‌رو باور غلط گذشته، مانع فهم حقیقت است و اگر در فرایند آموزش به این موانع توجه نشود، اطلاعات جدید، یا گرفتار تحلیل غلط می‌شوند یا به‌خوبی فهم نمی‌شوند و در قالب حفظیات موقت، خیلی‌زود به‌فراموشی سپرده می‌شوند. کتاب درسی به‌عنوان یک رسانه، دست‌کم باید با توجه به دو فراگرد ادراک انتخابی و انباشت انتخابی، به‌وسیله اصلاح دیدگاه نادرست مخاطبان، میزان توجه، فهم و پذیرش محتوا از جانب مخاطب را ارتقا بخشد.[۲] نگرش‌ها بعداز شکل‌گیری، ثبات بیشتری دارند و تابع اصل ثبات شناختی هستند؛ یعنی در برابر تغییر مقاومت می‌کند و حتی اگر اطلاعات مغایر با نگرش‌ها به فرد برسد می‌کوشد آن‌ها را با چهارچوب نگرشی خود تطبیق دهد؛[۳] لذا قانع‌کردن کسی که نگرش غربی دارد، با استدلال‌های منطقی و عقل‌پسندی که دیگران را قانع می‌کند، مشکل است.

به‌علاوه ذهن دانشجو امروز، با تمدن بالفعل و نقدی غرب مواجه است و برای پذیرش ضرورت جایگزینی آن با نسبهٔ تمدن اسلامی، نیازمند دلایل کافی است. در این مسیر، حتی با مشخص‌شدن قابلیت‌های اسلام برای تمدن‌سازی نیز، براساس قاعده اثبات شیء نفی ماعدا نمی‌کند، دلیل کافی بر ضرورت جدایی از فرهنگ و تمدن غرب پیدا نخواهد کرد؛ برای نمونه، نقد اندیشه‌هایی چون رابطه پیشرفت با جدایی دین از سیاست، فردگرایی و شخصی بودن دین، کارآمدی عقلانیت سکولار در مدیریت زندگی دنیایی و... به‌نوعی در برنامه درسی می‌بایست مورد توجه قرار گیرد.

---

۱. کاوند و دیگران، «بررسی گرایش‌های ذهنی دانشجویان درباره تمدن غرب؛ مطالعه کیفی دانشجویان دانشگاه‌های دولتی»، ***تحقیقات فرهنگی ایران***، ش۲، ص ۱۰۱.

۲. به گفته روان‌شناسان اجتماعی، مخاطبان به‌طور طبیعی برنامه‌ای را که با افکارشان همسو باشد، دنبال و آنچه به آن علاقه دارند، ادراک می‌کنند و در نهایت آنچه را که نتوانند با نظام اعتقادی خود هماهنگ کنند، زود فراموش می‌کنند. (کاویانی، ***روان‌شناسی و تبلیغات با تأکید بر تبلیغ دینی***، ص ۵۳ ـ ۵۲)

۳. کریمی، ***راهبردهای روان‌شناختی تبلیغ***، ص ۶۲.

به‌علاوه یکی از مهم‌ترین ابزارهای آموزش و درک مطلب، روش مقایسه است.[۱] بنابراین بیان مؤلفه‌های فرهنگ و تمدن غربی، به‌جهت مقایسه و تشخص بهتر مؤلفه‌های فرهنگ و تمدن اسلامی ضروری است و هم به فهم بهتر آن کمک می‌کند، هم بهره‌وری محتوا را ارتقا می‌دهد، چنان‌که قاعده تعرف الاشیاء باضدادها به این رویه اشاره دارد؛ مثلاً مقایسه شاخصه‌های دوره فتوحات اسلامی با عصر استعمار غرب یا مقایسه جایگاه و حقوق زن در تاریخ تمدن دینی و مادی، می‌تواند هم در فهم و پذیرش فرهنگ و تمدن اسلامی موثر افتد و هم بستر نقد تمدن مادی را فراهم کند. نقل تجربیات و افتخارات تاریخی تمدن اسلامی، گاه مستقلاً می‌تواند نگاه مادی و غربی را نقد کند؛ برای نمونه وضعیت امنیت مالی و عدم دزدی در مقاطعی از تاریخ بازار مسلمانان،[۲] به‌عنوان الگوی جامعه دینی مطرح شود. در این حالت حتی اگر صراحتاً با نیاز به حضور پلیس و دوربین‌های مداربسته در فرهنگ سکولار مادی مقایسه نشود، دانشجو می‌تواند با قیاس ذهنی، شخصاً به این فهم دست یابد؛ بنابراین در گزینش محتوا، مواردی که بستر مقایسه زندگی مادی و دینی را فراهم می‌کند، اولویت پیدا خواهد کرد.

نتیجه اینکه صرفاً نگاه «طولی» به تاریخ تمدن اسلامی در نشان دادن میزان کارآمدی دین در تمدن‌سازی اشکال اصلی کتاب‌های درسی گذشته است و به تناسب موضوع، گاه با تزریق نگاه «عرضی» به تاریخ و مقایسه با تمدن مادی می‌توان تفوق اندیشه دینی در تمدن‌سازی بر سایر اندیشه‌ها را بهتر اثبات کرد. علاوه‌بر این، صرف پرداختن به تاریخ تمدن اسلامی، به‌نوعی ماندن درحالت تدافعی است و این آسیب در بسیاری از دروس معارف وجود دارد که از حمله و تهاجم علیه جریان رقیب بهره نمی‌گیرد.

مناسبت مبارزه با هویت غرب‌گرا در قالب نقد فرهنگ غربی در بستر کتاب تاریخ تمدن اسلامی

نقد تمدن غرب در اصول و مبادی، روش‌ها، اهداف و نتایج به شبهه منطقی بودن، شایستگی، نقدبودن و کارآمدی فرهنگ غربی در تمدن‌سازی پاسخ داده و برای طرح مدل جایگزین، یعنی تمدن اسلامی و اثبات شایستگی آن، زمینه لازم فراهم می‌کند؛ برای نمونه یکی از مشکلات جدایی از برنامه

---

۱. بنگرید به هرسیج، «روش مقایسه‌ای، چیستی، چرایی و چگونگی به کارگیری آن در علوم سیاسی»، ***علوم اداری و اقتصاد***، ش۱، ص ۷.

۲. برای نمونه: دیون پورت، ***عذر تقصیر به پیشگاه محمد و قرآن***، ص ۱۴۱.

الهی برای تمدن‌سازی، پیروی از روش‌های هزینه‌بر آزمون و خطاست که جلوه بارزی از آن در پیامدهای انقلاب جنسی در غرب که عامل بحران خانواده (کانون تولید و تربیت نیروی انسانی تمدن‌ساز) شده، قابل‌بیان است.

یکی از آسیب های سیطره غرب بر فضای ارتباطات، ایجاد تمایل به الگوهای غربی در جوانان است. هرچند برای پیشرفت، اقتباس از تمدن‌های دیگر، امر لازمی است، اما تعریف حدود و حیطه‌های الگوبرداری برای پیشگیری از آسیب‌های احتمالی این اقتباس، لازم است. به فرموده رهبری:

> گاهی علم در دست دشمن ماست، پیش دشمن می‌رویم زانو می‌زنیم و از او علم را فرامی‌گیریم؛ این اشکالی ندارد...؛ (اما) تحت‌تأثیر آن دشمن قرارگرفتن، از غیر جنبه علم، یعنی جنبه سیاست، فرهنگ و چیزهای دیگر یک بحث دیگر است...؛ آنچه برای جهان سوم برنامه‌ریزی کردند، این دومی است. اتفاقاً کاری کردند که اولی انجام نگیرد... .[۱]

بنابراین نقد و آسیب‌شناسی اقتباس از تمدن‌های دیگر در فصل کلیات، یا بخش عوامل افول تمدن اسلامی و یا بایدها و نبایدهای احیای تمدن اسلامی، می‌بایست از اولویت‌های کتاب باشد.

نکته دیگر از اولویت‌های هدف‌گذاری کتاب، معرفی الگوهای تاریخی ضداستعمار و ضدفرهنگ سلطه، همچون امیرکبیر، میرزای شیرازی و امام خمینی است. به‌علاوه در معرفی الگوهای رفتاری دانشمندان تمدن اسلامی، ویژگی استقلال فکری، عدم‌توقف بر ترجمه و نگاه علمی و تجربی به ادعاهای علمی گذشته که به اصلاح بسیاری از غلط‌های مشهور منجر شد، به‌طور برجسته نشان داده شود.

اولویت‌های هدفی کتاب درسی تاریخ تمدن اسلامی در نقد اندیشه و هویت غرب‌گرا

۴. تقویت باورهای اسلامی با نگاه کارکردگرایانه به گزاره‌های دینی

تقویت باورهای دینی پررنگ ترین نقش را در ارتقای هویت دینی مخاطبان دارد و برای رسیدن به آن هدف غایی، این هدف میانی ضروری است.

ازآنجاکه بستر ظهور تمدن، «دنیا» است، نگاه کارکردی و دنیایی به گزاره‌های دینی تناسب زیادی با

---

۱. بیانات رهبری در شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۷۰/۹/۲۰.

موضوع تمدن دارد و بالطبع رفع نیاز فکری مخاطب (که غالباً تحت‌تأثیر نگاه صرفاً آخرت‌گرایانه به دین است) به‌واسطه شناخت تأثیر گزاره‌های دینی در مصالح دنیوی، می‌بایست در دستورکار قرار گیرد. درحالی‌که میزان پردازش دروس معارف به این مسئله در سطح پایینی قرار دارد. در یک پیمایش آماری از ۴۱۴ دانشجوی تهرانی، نزدیک به ۴۴ درصد، میزان تبیین نقش دین و کارکردهای آن در زندگی دنیوی انسان در دروس معارف را کم و خیلی‌کم و بیش از سی‌درصد، آن را متوسط ارزیابی کرده‌اند![1] برای رفع این نقیصه، می‌توان یک فصل مجزا یا دست‌کم بخشی از فصل کلیات یا عوامل تمدن اسلامی را به‌عنوان «فرهنگ تمدنی» یا «فرهنگ تمدن‌ساز» اختصاص داد.

برخی از شبهات فضای مجازی نیز تحت‌تأثیر نگاه سطحی و جزئی‌نگر به گزاره‌های دینی، در جهت نفی کارکرد دنیایی و حتی القای عواقب منفی آن‌ها در تکامل زندگی انسان، طرح‌ریزی می‌شوند؛ برای نمونه نگاه تک‌بعدی به بحث حقوق زن، تحلیل مسئله «توکل» و «انتظار» به ایستایی و بی‌عملی، «جهاد» به خشونت‌طلبی و بی‌ثباتی، «امر به معروف» و «حجاب» به سلب آزادی شخصی، «غیرت» به تعصب و حسادت، «عمل به مناسک دینی» به هدردادن وقت و مال، و القای منافات بین عبودیت و عقلانیت، دنیاخواهی و آخرت‌طلبی، واقع‌گرایی با باور به ماوراء، تقلید با اندیشیدن، قناعت با داشتن اهداف بزرگ و تعارض حج و زیارت و عزا و نذری با کمک به فقرا، ازجمله این شبهات است.

پاسخ به شبهات تاریخی موجود در فضای مجازی و حقیقی نیز از ضرورت های هدفی تدوین متن درسی عصر ارتباطات است؛ برای نمونه بُعد تاریخی ارتباط عقب‌ماندگی مسلمانان با ناکارآمدی اسلام در تمدن‌سازی و تصور ضرورت جدایی دین از سیاست، اینکه اسلام، دین نژاد عرب است و ایرانی‌ها قبل‌از اسلام هم تمدن پرافتخاری در همه ابعاد داشتند، اسلام دین جنگ است و با زور شمشیر گسترش یافته است، شبهه کتاب‌سوزی گسترده مسلمانان در زمان فتوحات، چندهمسری پیامبر، شبهه برده‌داری و... ازجمله شبهات تاریخی متداول است که پاسخ به آن، موانع اقناع مخاطب در پذیرش دین اسلام به عنوان مکتبی تمدن‌ساز را مرتفع می‌کند. این درحالی است که نتایج یک تحقیق میدانی در سال ۱۳۹۱ نشان می‌دهد، نیمی از دانشجویان در مورد میزان پاسخگویی مناسب و صحیح محتوای دروس معارف به شبهات اساسی و مقابله با آن، این مهم را درحد کم و خیلی‌کم ارزیابی کرده‌اند.[2]

همچنین استفاده از اقرار و نقل قول اندیشمندان غیرمسلمان غربی درباره نقش گزاره های دینی تأثیر

---

۱. خوشی، ***تبیین و شناسایی مسائل و نیازهای دانشجویان در برنامه درسی دروس معارف اسلامی دانشگاه‌های شهر تهران به منظور ارائه الگوی مطلوب***، رساله دکتری دانشگاه علامه طباطبائی، ص ۲۷۵.

۲. همان.

بیشتری بر مخاطب دانشجوی عصر ارتباطات دارد؛ مثلاً ذیل بحث افتخارات فرهنگی تمدن اسلامی می‌توان به شهادت متفکر غربی، مایکل کوک،[1] به حقانیت اسلام در تشریع فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر و مشکلات ناشی از فردگرایی در غرب اشاره کرد.[2]

الگوسازی از شخص پیامبر و اهل‌بیت و همچنین تمرکز بیشتر بر الگوسازی از مشاهیر و افتخارات تمدن ایران اسلامی که شهرت جهانی دارند نیز برای تحکیم هویت ملی و دینی ضرورتی است که کتاب‌های گذشته از این ظرفیت، به‌خوبی استفاده نکرده‌اند.

نکته دیگر اینکه اثبات پتانسیل تمدن‌سازی در اسلام، اگر به ترسیم آینده‌ای روشن و آرمانی برای کشور و جامعه اسلامی بینجامد، کارآمدی محتوای درسی را در ذهن دانشجو دوچندان می‌کند. دانشجویان معمولاً به وضع مطلوب می‌اندیشند، علاقه دارند تنگناهای زمان حال برطرف شود و افق‌های روشن را در آینده خود ببینند. از طریق کتاب‌های درسی، ضمن ارائه تصویری امیدبخش به آینده، تفکر معطوف به آینده را باید در افراد تقویت کرد.[3] یک پژوهش میدانی ـ در جامعه آماری بیش از دوهزارنفره ـ نشان می‌دهد، بین امید دانشجویان به آینده و احساس ضرورت وجود دروس معارف و نیز ارزیابی مثبت آن‌ها از این دروس، رابطه مستقیم وجود دارد.[4] این درحالی است که نتایج همان پیمایش آماری حاکی از آن است که حدود ۶۱ درصد شرکت‌کنندگان، اظهار داشته‌اند که نسبت به آینده بدبین هستند.[5]

ـ ایجاد امید به آینده تمدنی در فصل احیای تمدن اسلامی در قالب چند بخش قابل پیگیری است؛

ـ ترسیم آینده روشن اسلام از دید آیات، روایات، استدلال عقلی و حتی اعتراف برخی متفکران غربی؛

ـ اثبات پتانسیل اسلام و ظرفیت‌های یک ایرانی مسلمان برای تمدن‌سازی؛

ـ نشان‌دادن ضعف‌ها و شواهد نزول تمدن غرب در برخی شاخص‌های فرهنگی و تمدنی؛

ـ مروری بر شاخص‌های رشد و توسعه ایران بعداز انقلاب اسلامی از دید آمارهای بین‌المللی؛

ـ نگاه نقادانه به مشکلات اقتصادی و اجتماعی امروز جامعه و ارائه راهکارهای مناسب برای آن.

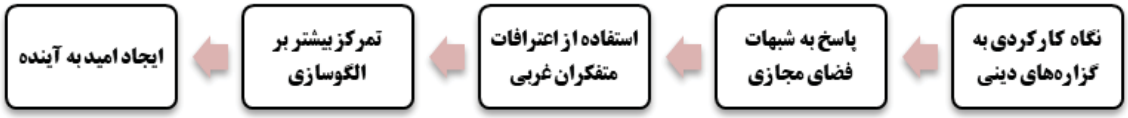

اولویت‌های هدفی کتاب درسی تاریخ تمدن اسلامی در تقویت باورها و هویت ملی و دینی

1. Michael Cook.

۲. بنگرید به مایکل کوک، ***امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی***، ص ۱۵.

۳. آرمند و ملکی، ***مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی***، ص ۱۳۹.

۴. یوسفی لویه، دانشجویان، دروس معارف اسلامی، نگرش‌ها و گرایش‌ها، ص ۱۲۲ ـ ۱۲۱.

۵. همان، ص ۷۱.

نتیجه

بحران هویت برآمده از عصر ارتباطات در عصر کنونی، مقتضی تجدیدنظر در طراحی و اولویت‌بندی اهداف تألیف کتاب‌های درسی معارف، به‌ویژه تاریخ تمدن اسلامی است. پیمایش‌های آماری از تأثیرپذیری مخاطبان از فرهنگ غربی در این عصر، به عنوان رقیب جدی هویت ملی ایرانیان مسلمان حکایت دارد که باعث تزلزل هویتی، هویت بریکولاژ و ناهمگونی هویتی در جامعه شده و چه بسا منجر به پذیرش هویت غربی در برخی دانشجویان باشد.

کتاب ***تاریخ تمدن*** متناسب با این تغییرات باید شبهه‌محور باشد، کاستی‌های تمدن غرب را با مقایسه آن با تمدن اسلامی در مبانی، روش، هدف و نتیجه به نمایش بگذارد و صرفاً در حالت دفاع نباشد، نگاه کارکردی به محتوای دینی و منافع دنیایی آن ارائه دهد و از اصلاح باور و بینش مخاطب قبل از ارائه اطلاعات تاریخی غفلت نکند، به معرفی بیشتر الگوهای تاریخی ضداستعمار و فرهنگ غرب و نتایج اقداماتشان اهتمام ورزد، آینده تمدن اسلامی را برای مخاطبان، روشن و امیدآفرین معرفی و مهم‌تر از همه اینکه ارائه محتوای تاریخی را نه به‌عنوان هدف، بلکه به‌مثابه وسیله‌ای برای اصلاح نگرش مخاطب و ایجاد سازمان فکری مناسب برای تحلیل مسائل دنبال کند.

در پایان می‌سزد برخی از مهم‌ترین مسئله‌های پژوهشی در این عرصه مطالعاتی به علاقمندان پژوهش ارائه شود.

ردیف	عنوان
۱	روش‌شناسی بازآفرینی مضامین خودباوری تمدنی در کتاب‌های درسی معارف دانشگاه‌ها
۲	نقش «عنصر نیازشناسی» در طراحی و تدوین کتاب درسی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
۳	تبیین «علل محتوایی» عدم ارتباط دانشجویان با داده‌های کتاب درسی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی (کتاب عمومی معارف دانشگاه‌ها)
۴	نقش کتاب درسی در تبدیل «نگرش تمدنی» به «رفتار تمدنی» با تأکید بر مخاطب دانشجو
۵	شاخص شناسی سنجش کیفیت محتوای کتاب های درسی در عرصه تاریخ تمدن اسلامی (با تأکید بر کتاب‌های عمومی معارف)
۶	بررسی نقش متغیرهای جمعیت‌شناختی (جنس، سن، ملیت، مذهب و سطح تحصیلات) در انتقال پیام تمدنی به دانشجویان
۷	ارائه و اولویت‌بندی موانع تصمیم‌گیری راهبردی در عرصه تدوین کتاب‌های درسی معارف در دانشگاه‌ها
۸	تحلیل سناریوی تأثیرات آینده اسلام‌ستیزی نرم غرب بر فرایند نگارش کتاب‌های درسی معارف دانشگاه‌ها
۹	نقش عصر ارتباطات بر انتقال پیام اثربخش تمدنی به دانشجویان در کتاب درسی تاریخ تمدن اسلامی
۱۰	ظرفیت شناسی کتاب درسی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی در مواجهه کیفی با مقوله خودتحقیری در دانشجویان

منابع و مآخذ

۱. آرمند، محمد و ملکی (۱۳۹۱). ***مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی***. تهران: سمت.

۲. آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸٦). ***فرهنگ و هویت ایرانی و جهانی‌شدن***. تهران: تمدن ایرانی.

۳. اصابت طبری، ابراهیم و دیگران (۱۳۹۹). سنتز پژوهشی ویژگی‌های کتاب درسی دانشگاهی. ***پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی***. ۱۰ (۲). ۵۷ ـ ۲۳.

٤. افراسیابی، حسین و یاسین خرم‌پور (۱۳۹٤). مطالعه بازاندیشی اجتماعی در میان جوانان شهر یزد. ***جامعه‌شناسی کاربردی***. ۱ (۱). ۱۱۳ ـ ۹۰.

۵. آلن کوک، مایکل (۱۳۸٦). ***امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی***. ترجمه احمد نمایی. مشهد: بنیاد پژهش‌های اسلامی.

٦. امینی، محمد و دیگران (۱۳۹۲). بررسی دیدگاه دانشجویان درباره موانع اثربخشی دروس معارف اسلامی در دانشگاه آزاد اسلامی کاشان. ***اسلام و پژوهش‌های تربیتی***. ۱ (۲). ۹٦ ـ ۷۵.

۷. ببران، صدیقه و اتیه پوریحیی (۱۳۹۳). نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در تغییرات هویت فرهنگی کاربران. ***نشریه علوم خبری***. ۳ (٤). ۵۲ ـ ۲۹.

۸. برزیان قنبری، علی‌رضا و رضا همتی (۱۳۹٤). هویت دینی در جامعه ای‌رانی؛ مرور نظام‌مند مطالعات انجام‌شده (۱۳۸۰ ـ ۱۳۹۲). ***جامعه‌شناسی کاربردی***. ۲۰ (۳). ۱۱۸ ـ ۹۷.

۹. جوادزاده، پدرام (۱۳۹٤). علل اجتماعی مهاجرت نخبگان ایرانی به دانشگاه‌های امریکا. ***مدیریت فرهنگی***. ۷ (۲). ۱۸٦ ـ ۱٦۱.

۱۰. چاپنر، دین (۱۳۸۳). مستهجن‌نگاری در اینترنت و تأثیر آن بر نوجوانان. ***سیاحت غرب***. ۳ (۱). ۵۲ ـ ۲۹.

۱۱. حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۰). تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه. ***فصلنامه مطالعات ملی***. ۲ (۱). ۲۸ ـ ۹.

۱۲. حاجیانی، ابراهیم، و درویشی (۱۳۹۲). مطالعه گرایش ایرانیان به هویت مدرن. ***جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران***. ٤ (۱). ٥٤ ـ ۲٦.

۱۳. حافظ‌نیا، محمد (۱۳۸۵). تأثیر جهانی‌شدن برهویت ملی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه‌های دولتی شهر تهران). ***ژئوپلیتیک***. ۲ (٤). ۱٦۰ ـ ۱۳۹.

۱٤. حلیمی جلودار، حبیب‌الله (۱۳۹٤). بررسی دیدگاه دانشجویان درباره شیوه آموزش دروس معارف

اسلامی با تأکید بر خصایص جمعیت‌شناختی آنان (نمونه موردی: دانشجویان دانشگاه مازندران)، ***پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی***، ۹ (٤). ۱۸۲ ـ ۱٦۱.

۱۵. خوشی، ابوالفضل (۱۳۹۱). ***تبیین و شناسایی مسائل و نیازهای دانشجویان در برنامه درسی دروس معارف اسلامی دانشگاه‌های شهر تهران به‌منظور ارائه الگوی مطلوب***. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

۱٦. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). ***لغت‌نامه دهخدا***. تهران: دانشگاه تهران.

۱۷. دهشیری، محمدرضا (۱۳۷۹). جهانی‌شدن و هویت ملی. ***مطالعات ملی***. ۲ (۳). ۵۲ ـ ۲۹.

۱۸. دیون پورت، جان (۱۳۹۱). ***عذر تقصیر به پیشگاه محمد و قرآن***. ترجمه سید غلامرضا سعیدی. قم: کلبه شروق.

۱۹. ذکایی، محمدسعید و محمدجواد اسماعیلی (۱۳۹۳). ***جوانان و بیگانگی تحصیلی و دانشگاهی***. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

۲۰. رزاقی، هادی (۱۳۹۳). ***روش تدریس***. قم: مؤسسه امام خمینی.

۲۱. رهبر قاضی (۱۳۹٦). محمودرضا و زینب ایمانیان مفرد. بررسی تأثیرات شبکه‌های اجتماعی مجازی بر روی هویت ملی. ***مطالعات قدرت نرم***. ۵ (٤). ۷٤ ـ ۵۳.

۲۲. زارعی، اصغر و سعید بابایی (۱۳۹۲). تأثیر جهانی‌شدن برهویت ملی. فرصت یا تهدید. ***امنیت پژوهی***. ۱۱ (۱). ۱۱۸ ـ ۹۷.

۲۳. زهیری، علیرضا (۱۳۸۹). ***جمهوری اسلامی و مسئله هویت ملی***. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۲٤. ساروخانی، باقر و اسدالله بابایی‌فرد (۱۳۹۱). ***اینترنت، جهانی‌شدن و هویت فرهنگی جوانان در ایران. چالش‌ها و فرصت‌ها***. تهران: دیدار.

۲۵. سلطانی، اختر (۱۳۹۵). بررسی رابطه میان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و هویت اجتماعی دانشجویان (مورد مطالعه: دانشجویان رشته مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایلام). ***فرهنگ ایلام***. ۱۳ (۲). ۱٦۰ ـ ۱۳۹.

۲٦. شرفی، محمدرضا (۱۳۸۱). جوان و بحران هویت. ***سروش***.

۲۷. عباس‌زاده مرزبانی، مجید (۱٤۰۰). ***جهانی‌شدن. فضای مجازی و هویت ملی در ایران***. تهران: کویر.

۲۸. عباسی قادی، مجتبی و مرتضی خلیلی کاشانی (۱۳۹۰). ***تأثیر اینترنت بر هویت ملی***. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

۲۹. عرفان‌منش، جلیل (۱۳۹۳). ***جستارهایی در حیات فرهنگی ایرانیان***. تهران: سروش.

۳۰. علوی، سید سلمان و دیگران (۱۳۸۹). مقایسه هویت ملی و مذهبی در افراد معتاد به اینترنت و غیرمعتاد. ***جامعه‌پژوهی فرهنگی***. ۱ (۱). ۱۱۸ ـ ۹۷.

۳۱. علیزاده، عبدالرحمن، و زرین زردار (۱۳۹٦). عوامل مؤثر بر تماشای شبکه‌های ماهواره‌ای من‌وتو توسط جوانان. ***مطالعه رسانه‌های نوین***. ۳ (٤). ۲۸ ـ ۹.

۳۲. فتاحی، قاسم و سیده آزیتا رضوی (۱۳۹۷). آموزش تاریخ و هویت ملی. تاریخ به روایت کتاب‌های درسی. ***نگارستان اندیشه***.

۳۳. فرهمند، مهناز و دیگران (۱۳۹٤). ***بازاندیشی هویت در شبکه‌های اجتماعی***. کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم رفتاری واجتماعی.

۳٤. قربان‌زاده‌سوار، قربانعلی و دیگران (۱۳۹۵). رسانه و هویت ملی (تأثیر رسانه درشاخص‌های هویت ملی). ***مطالعات میان‌رشته‌ای در رسانه و فرهنگ***. ۱ (۱) ۱۱۸ ـ ۹۷.

۳۵. قمری، محمدرضا و محمد حسن‌زاده (۱۳۸۹). نقش زبان در هویت ملی. ***زبان‌پژوهی دانشگاه الزهرا***. ۳ (۲). ۱۱۸ ـ ۹۷.

۳٦. قنبری برزیان، علی و رضا همتی (۱۳۹٤). هویت دینی در جامعه ایرانی؛ مرور نظام‌مند مطالعات انجام‌شده (۱۳۸۰ ـ ۱۳۹۲). ***جامعه‌شناسی کاربردی***. ۱۵ (۳). ۵۲ ـ ۲۹.

۳۷. کاظمی‌پور، عبدالحمید (۱۳۸۲). ***باورها و رفتارهای مذهبی در ایران***. تهران: دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۳۸. کاوند، رضا و دیگران (۱۳۹۷). بررسی گرایش‌های ذهنی دانشجویان درباره تمدن غرب؛ مطالعه کیفی دانشجویان دانشگاه‌های دولتی. ***تحقیقات فرهنگی ایران***. ۲ (۲). ۱۳۸ ـ ۱۱۹.

۳۹. کاویانی، محمد (۱۳۸٦). ***روان‌شناسی و تبلیغات با تأکید بر تبلیغ دینی***. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

٤۰. کدخدایی، محمدرضا (۱۳۹۵). بایسته‌های شبهه‌پژوهی و شبهه‌شناسی. ***پاسخ***. ۲ (۲). ۵۲ ـ ۲۹.

٤۱. کرامتی مقدم، مجید و دیگران (۱٤۰۰). مروری بر تأثیرات شبکه‌های اجتماعی درشکل‌گیری و تشدید مصرف‌گرایی و مدگرایی در جامعه. ***پژوهش‌های نوین در مدیریت کارآفرینی و توسعه کسب و کار***. ۲ (۲). ۱۱۸ ـ ۹۷.

٤۲. کرم‌الهی، نعمت‌الله (۱۳۹۰). ***اینترنت و دینداری***. قم: بوستان کتاب.

۴۳. کریمی، عبدالعظیم (۱۳۸۱). ***راهبردهای روان‌شناختی تبلیغ***. تهران: ستاد اقامه نماز.

۴۴. کهوند، محمد (۱۳۹۵). ***شبکه عنکبوتی؛ روش‌های جذب. نفوذ و تأثیرگذاری درفضای مجازی***. قم: ذکری.

۴۵. کوثری، مسعود (۱۳۸۶). ***جهانی‌شدن هویت و بریکولاژ فرهنگی. هویت ملی و جهانی‌شدن***. تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی دانشگاه تهران.

۴۶. کیمیایی، علیرضا و ذوالفقارلو (۱۳۹۴). طراحی لباس ایرانی براساس فرهنگ جامعه یا واردات مد جهانی. ***کنفرانس بین‌المللی اقتصاد مدیریت و فرهنگ ایرانی اسلامی***. دوره دوم.

۴۷. گودرزی، حسین (۱۳۸۴). ***گفتارهایی درباره جامعه‌شناشی هویت در ایران***. تهران: مؤسسه مطالعات ملی.

۴۸. گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶). ***جامعه‌شناسی***. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نی.

۴۹. مرشدی‌زاد، علی (۱۳۹۲). ***ظرفیت‌های فراروی جهان اسلام در فضای مجازی***. تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

۵۰. مصطفوی، سید محمدحسین و صحفی (۱۳۹۴). ***علل تحولات فرهنگ مصرف محصولات شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای در ایران با اشاره به نقش سرمایه اجتماعی. رسانه***.

۵۱. مطهری، مرتضی (۱۳۷۸). ***مجموعه آثار***. تهران: صدرا.

۵۲. معمار، ثریا و دیگران (۱۳۹۱). شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویتی ایران). ***مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران***. ۲ (۲). ۹۶ ـ ۷۵.

۵۳. ملکی، امیر و علیرضا عباس‌پور (۱۳۸۷). بررسی جامعه‌شناختی نگرش جوانان نسبت به هویت ملی و مؤلفه‌های آن. ***دانش انتظامی***. ۹ (۲). ۱۱۸ ـ ۹۳.

۵۴. مهدی‌زاده، شراره و عبداللهی (۱۳۸۶). بررسی جامعه‌شناختی روز ولنتاین در میان جوانان. تهران: ***مطالعات جوان***. ۳ (۳). ۱۳۵ ـ ۱۱۵.

۵۵. موحد، مجید و دیگران (۱۳۸۹). رسانه جنسیت ومصرف‌گرایی. مطالعه رابطه استفاده از رسانه‌های جمعی با تمایلات مصرف‌گرایانه دختران و پسران جوان در شهر شیراز. ***مطالعات راهبردی زنان***. ۱۲ (۳). ۱۱۸ ـ ۹۷.

۵۶. میرمحمدی، داود (۱۳۹۱). فضای مجازی و تحولات هویتی در ایران. تهران: ***تمدن ایرانی***.

۵۷.نامدارتالشانی، مظفر (۱۳۸۱). غرب‌گرایی و استحاله هویت ملی ایرانیان. ***مؤلفه‌های هویت ملی در ایران***، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

۵۸.نلسون، آنابل (۱۳۸۰). ***طراحی برنامه درسی***. ترجمه یوسف رضاپور. تهران: سمت.

۵۹. نوربخش، یونس و محمدمهدی مولایی (۱۳۹۰). هرزه‌نگاری اینترنتی در ایران و نقش خانواده درکنترل آن. ***مجموعه مقالات فضای مجازی. ملاحظات اخلاقی. حقوقی و اجتماعی***. دانشگاه تهران.

٦٠.نیازی، محسن و فاطمه منصوریان راوندی (۱۳۹٦). فراتحلیل پژوهش‌های انجام‌شده درباره اندازه اثر جهانی‌شدن و هویت ملی در ایران. ***جامعه، فرهنگ، رسانه***. ۷(٤). ۱۱۸ ـ ۹۷.

٦١.نیازی، محسن و محمد کارکنان نصرابادی (۱۳۹۰). ***جامعه و اینترنت***. تهران: سخنوران.

٦٢. هاشمیان‌فر، سید علی و نفیسه چینی (۱۳۹۵). ***هویت بریکولاژ و فرهنگ مصرف***. تهران: جامعه‌شناسان.

٦٣. هرسیج، حسین (۱۳۸۱). ***روش مقایسه‌ای. چیستی. چرایی و چگونگی به‌کارگیری آن در علوم سیاسی. علوم اداری و اقتصاد***. ۱ (۱). ۲۸ ـ ۹.

٦٤.هوشنگی، حمید (۱۳۹۹). جایگاه هویت‌ملی دربرنامه درسی دانشگاه‌ها؛ مطالعه موردی رشته جامعه‌شناسی در مقطع کارشناسی. ***نامه هویت***. ۱۳ (۳). ۷٤ ـ ۵۳.

٦٥.یوسفی لویه، وحید (۱۳۷۹). ***دانشجویان دروس معارف اسلامی؛ نگرش‌ها وگرایش‌ها***. قم: دبیرخانه مجمع گروه‌های معارف اسلامی.